

INNOVACIÓ I FUTUR

L'Amazònia som nosaltres

Luiza Mugnol-Ugarte, Sidarta Tollendal Ribeiro

Arxipèlag d'Anavilhanas. En aquesta imatge es pot veure que el cabal del Rio Negro està molt per sota del nivell habitual. Fotografia: Adelino Meireles

Plàstic?

A tot arreu

Consum i deixalles

Mediocritat

Mala circulació

Falta d'aire i mala alimentació

Causa de la mort:

Rebuig

L'Amazònia és vida, nosaltres som vida. La selva tropical més gran del planeta, el verger més portentós, un espai immens de vida, amb una extraordinària diversitat d'espècies, s'apropa al punt de no retorn. [1] I què vol dir, això? El punt de no retorn és el terme que fan servir els ecòlegs i els científics ambientals per descriure el moment en què un bioma natural deixa de ser capaç de regenerar-se per si mateix. Un punt de no retorn implica l'extinció d'innombrables espècies, d'un ecosistema sencer. És la destrucció de la vida, és la desaparició completa de comunitats senceres de plantes, animals, fongs i microorganismes. El punt de no retorn de l'Amazònia és el canvi irreversible del seu règim hídric, la seva desertificació imparable, la tragèdia més gran que li pot passar a aquesta immensitat verda.

Segons l'Organització Mundial de la Salut (OMS), [2] les malalties cardiovasculars són la

principal causa de mortalitat del món. Igual que la circulació sanguínia del cos de tants éssers humans, el sistema circulatori del món està malalt. Aquesta mala circulació prové de la corrupció de factors bàsics per a la vida, com les pluges, els nutrients i l'aigua potable, que generen malaltia, insuficiència o contaminació al gran superorganisme que és la Terra. Absolutament tot el que li passa a la natura ens afecta, perquè som natura. I tard o d'hora, els impactes adversos de la guerra incessant dels humans contra la Pachamama —'mare terra' en quítxua i aimara— arriben a tots els organismes que formem part inseparable d'aquest ésser viu.

Tal com explica Davi Kopenawa, el gran xaman del poble ianomami i defensor incansable de l'Amazònia: «qui destrueix l'Amazònia és el "poble de la mercaderia", [3] és a dir, tots aquells que, siguin blancs o no, viuen, desitgen, compren i venen com blancs».

El que desertifica l'Amazònia és el desert interior de les nombroses persones que, arreu del planeta, consumeixen o extreuen de l'Amazònia els seus objectes de desig. El que destrueix l'Amazònia és la recerca imparabile de fusta, pastures, or, terres rares, caça, pesca, abús sexual de dones i infants, i assassinats per encàrrec.

El que està destruint l'Amazònia és una manera distorsionada de veure el món, una cosmovisió corrompuda en què les persones i altres éssers són tractats com a coses, mentre que les coses es valoren com si fossin persones. Les terres ianomamis es troben entre les més afectades per la mineria il·legal a l'Amazònia a causa de la gran quantitat d'or que hi ha al seu territori, però això mai ha temptat aquest poble. No volen diners, perquè són conscients que la cobdícia per l'or contamina les seves aigües amb mercuri i provoca moltes morts.

Davi Kopenawa Yanomami denuncia tota aquesta corrupció al seu cèlebre llibre *A Queda do Céu* 'La caiguda del cel', una obra fonamental en què parla sobre la seva vida i valors, en col·laboració amb Bruce Albert, antropòleg francès que va viure moltes etapes de la seva vida a la selva amazònica, a Roraima, juntament amb Kopenawa. Explica que quan algú de la seva comunitat arriba de fora amb un matxet nou, un objecte de gran valor a la seva cultura, i el matxet és elogiat, aquesta simple interacció és suficient perquè el propietari de l'objecte el regali al company. Quina diferència amb el nostre món, on les persones es maten per simples objectes! La malaltia de la mercaderia és essencial per a la cosmovisió dels blancs.

A Queda do Céu va presentar al món una commovedora narració sobre la cosmovisió del poble ianomami i l'impacte de la invasió del «món blanc» a les seves terres i la seva cultura. L'obra va molt més enllà d'un relat etnogràfic, ja que presenta una crítica incisiva al sistema capitalista, que imposa la «malaltia de la mercaderia». Aquesta malaltia és una metàfora inquietant del consumisme desenfrenat i de la recerca constant del lucre, que corromp els valors i la relació de l'ésser humà amb la natura. La mercaderia esdevé una força alienant que deshumanitza tant aquells que la consumeixen com aquells que la produeixen.

Kopenawa descriu com els blancs, quan van arribar al territori ianomami, van portar aquesta malaltia que ho transforma tot en mercaderia, incloses les persones, la terra i tots els aspectes de la natura, dessacralitzats i reduïts a simples «recursos» per explotar fins al final. Per als indígenes, la terra no és un recurs per explotar, sinó un ésser viu amb el qual es manté una relació de respecte, sensibilitat i cura. Aquest estil de vida, basat en l'equilibri i el respecte mutu amb la natura, és l'antídot a la malaltia de la mercaderia que colpeja el món dels blancs.

Un home interactua amb un dofí de riu al Rio Negro. Fotografia: Adelino Meireles

Kopenawa entén que la seva ètnia no necessita ni ha de ser «salvada» pel procés colonitzador dels blancs; al contrari, és el món que han construït els blancs el que es troba en col·lapse i necessita aprendre urgentment dels pobles indígenes per intentar escapar de la seva pròpia autofàgia. La saviesa ancestral dels pobles originaris, basada en el respecte profund per la terra, la col·lectivitat i els cicles naturals, constitueix una lliçó clau per a la supervivència de la humanitat. El poble ianomami, amb la seva visió del món integrada i sostenible, ofereix un camí alternatiu a la ruïna ambiental i social que produeix el sistema capitalista. Així, el veritable aprenentatge per als blancs serà escoltar i respectar la saviesa indígena, i no imposar la seva visió del món sobre els pobles originaris.

Escoltem el que diu la mare Amazònia

Les terres ianomamis es troben entre les més afectades per la mineria il·legal a l'Amazònia a causa de la gran quantitat d'or que hi ha al seu territori, però això mai ha temptat aquest poble. No

volen diners, perquè són conscients que la cobdícia per l'or contamina les seves aigües amb mercuri i provoca moltes morts

«Per què m'exploten i continuen destruint-ho tot? Estic viva i encara em regenero. La meua ocupació és molt més antiga del que imagineu. He estat composta, adobada, sembrada i cultivada durant almenys cinc mil anys, [4] travessada, habitada i profundament transformada per pobles indígenes de múltiples ètnies, parlants de diverses llengües i amb modes de vida molt diversos. Terra negra, terra humana, humus mil·lenari dels avantpassats, els nostres parents. Però avui estic molt malalta, ferida de mort des de l'inici de la invasió europea d' Abya Yala, [5] quan va començar el colossal genocidi de milions d'indígenes a mans dels colonitzadors portuguesos i espanyols. Així i tot, com continuo viva, fins i tot des de la unitat de cures intensives (UCI), envio rius voladors cap al sud i sud-est [6] del Brasil, que determinen el règim pluvial i hídric d'una gran part d'Amèrica del Sud. Hi ha vida més enllà dels arbres i del riu. En mi habiten éssers visibles i invisibles, que contribueixen a la salut local i global. Les cultures ancestrals no només sobreviuen, sinó que tenien una planificació agrícola i urbanística sofisticada, [7] i continuen innovant, aprenent i difonent coneixements sobre com cuidar-me».

El nou projecte d'extracció de petroli a la desembocadura de l'Amazones beneficia el capital a curt termini, però posa en perill la fauna i la flora locals i amenaça l'estil de vida dels pobles de la selva. La Conferència de les Nacions Unides sobre els Canvis Climàtics (COP30), que es va celebrar a Belém, s'oposava a aquest projecte, ja que un dels seus objectius era persuadir els països perquè interrompessin definitivament l'extracció de combustibles fòssils, responsables de més del 75 % de les emissions dels gasos que provoquen l'escalfament global. [8] Si predomina la cosmovisió del món dels blancs, acabarem inexorablement convertint l'Amazònia en el que podríem anomenar un desert.

Petroli, bestiar, soja, pesticides

Mort

Art-salvació

I la cultura, l'art, la ciència, què hi tenen a veure? Aquests àmbits estan interconnectats d'una manera essencial per a la nostra pròpia existència. Com es pot viure sense experimentar la vida? La cultura és experiència, l'art és experiència, la ciència és experiència.

L'art és extremadament important per alleujar el dolor quotidià d'habitar un món que s'enfonsa. Els últims cinc anys han estat marcats per una explosió de visibilitat de l'art indígena i riberenc de l'Amazònia, que ha superat les barreres racistes associades al terme pejoratiu artesanía per penetrar en els àmbits internacionals de les arts plàstiques, audiovisuals, literatura, música i altres formes de creació. En particular, les pintures i instal·lacions d'artistes indígenes estan guanyant cada vegada més presència al mercat mundial.

Es deu això a més consciència política i ambiental de qui compra i col·lecciona aquestes obres disruptives, o simplement és perquè aquesta pintura és considerada avantguardista i capaç de generar un nou *hype* en el mercat de l'art, per convertir-se en una nova forma d'inversió financera? La mercantilització de l'art té un impacte realment negatiu en la vida dels artistes indígenes, a causa del xoc immens entre la cosmovisió dels pobles originaris i la lògica del sistema capitalista.

Tot i entendre que l'art amazònic és un nou *hype*, creiem que pot aportar més responsabilitat perquè tracta temes de destrucció ambiental. I aquí entra la ciència. L'art salva; però la ciència, si es dirigeix correctament, també pot salvar de manera poderosa. Cal que unim art i ciència per desxifrar el nostre destí: ens dirigim cap a la fi definitiva de l'espècie humana o tindrem l'oportunitat d'un nou començament, la possibilitat d'un nou cicle? Avui dia hi ha moltes persones ètiques que treballen com a científics per construir un món millor, per això ens posicionem a favor de la vida. Qui s'oposi a l'objectiu de salvar l'Amazònia està a favor de la mort.

L'art és extremadament important per alleujar el dolor quotidià d'habitar un món que s'enfonsa. Els últims cinc anys han estat marcats per una explosió de visibilitat de l'art indígena i riberenc de l'Amazònia, que ha superat les barreres racistes associades al terme pejoratiu artesanía dins les arts plàstiques, audiovisuals, literatura, música i altres formes de creació

Parafraçant la periodista Eliane Brum, [9] artistes com l'escriptora riberenca Raimunda Gomes da Silva [10] descriuen l'univers quotidià del poble de la selva, amb trajectòries entrelaçades amb tota la fauna i flora, tan real com simbòlica, de l'Amazònia. El portal Sumaúma: Jornalismo do Centro do Mundo, [11] creat per Eliane Brum i Jonathan Watts, té com a objectiu mantenir l'Amazònia al centre del debat sobre el futur del planeta. Per a això, les persones que hi treballen provenen de diferents llocs de la selva i del món. El portal combina periodisme d'investigació, ciència i cultura amazònica amb pòdcasts i entrevistes, pintures, dibuixos i còmics, per expressar el més important: la resistència. Sumaúma porta al món el debat sobre la destrucció de l'Amazònia. No importa si el bàndol equivocat es considera de dretes o d'esquerres, Sumaúma està del costat correcte, al costat de la selva. I nosaltres també hi estem: al costat d'els animals més-que-humans, [12] al costat de la mare naturalesa.

L'any passat, van convidar Denilson Baniwa, artista jaguar guardonat del poble Baniwa de l'Alt Xingu, a l'Amazònia, a comissariar la fira d'art contemporani ARCO a Madrid. [13] Aquest artista de la selva va introduir el tema de l'Amazònia en el debat com a manera d'atreure l'atenció sobre el poble Baniwa, la fauna i flora locals, i el seu art-que-salva. A la selva amazònica hi ha una riquesa cultural immensa: 180 pobles diferents [14] hi conviuen, amb les seves llengües, els seus llenguatges i les seves maneres úniques de viure. Tota

aquesta diversitat i immensitat amazònica es reflecteix en pintures d'artistes com Jaider Esbell (1979-2021), indígena macuxi, geògraf i activista, reconegut pel seu art que uneix ascendència, espiritualitat i política. La seva obra, que ell anomenava artivisme, combinava pintura, vídeo, *performance* i text per expressar la cosmovisió del seu poble i denunciar les injustícies contra els pobles indígenes. Esbell va ser un dels principals exponents de l'art indígena contemporani al Brasil i va destacar en la 34a Biennial de São Paulo amb la instal·lació *Entitats* i al Museu d'Art Modern de São Paulo amb l'exposició «Moquém_Surari». Les seves obres van ser adquirides per institucions com el Centre Pompidou, a París. També va organitzar la I Trobada de tots els Pobles el 2013, que va reforçar l'art indígena al país. El seu llegat continua sent un referent en la lluita pels drets dels indígenes i en la valoració de les cultures originàries.

Com bé va assenyalar el poeta Marcelo Ariel, el suïcidi de Jaider el 2021 es pot entendre com «una metàfora enigmàtica de la mort de més de 700.000 éssers humans durant la pandèmia». Esbell va ser empès de manera tan brutal pel capitalisme neoliberal, depredador de la seva obra, que va acabar sent víctima de la seva pròpia fama. Això ens ha de fer reflexionar. És el nostre deure protegir l'Amazònia i els seus habitants de les urpes de la no-civilització. També és el nostre deure conèixer i donar a conèixer altres artistes amazònics, l'obra dels quals incideix directament en la lluita per a la preservació de la selva i dels seus pobles.

Uyra Sodoma [15] és una artista i biòloga de l'estat amazònic de Pará, una dona trans que resisteix i existeix en favor de la natura. Nascuda a Manaus, des de ben jove es va integrar al bioma i va comprendre que havia de fer ciència a l'acadèmia i art a la vida. El seu màster en ecologia i el treball amb art-educació també li van aportar creixement personal, tant a ella com a les persones que formen part del seu camí. Uyra va estar el 2023 al museu a l'aire lliure d'Inhotim, a Minas Gerais, per presentar una *performance* que denunciava violències ambientals. Ella i tantes altres persones de la selva busquen donar visibilitat a les belleses i tristors de l'Amazònia viva, que respira amb ajuda d'una UCI.

Daiara Tukano és una artista visual i activista indígena de l'ètnia tukano, que viu principalment a la regió de l'Alt Rio Negre, al nord-oest de l'Amazònia, a la frontera entre el Brasil, Colòmbia i Veneçuela. Filla d'un líder destacat tukano i d'una antropòloga colombiana, Daiara va créixer immersa en el moviment indígena. Amb una formació diversa, va viure a Colòmbia, França i el Brasil, i la seva obra està influenciada tant per la literatura clàssica europea com per la literatura indígena. Llicenciada en Arts Visuals i màster en Drets Humans per la Universitat de Brasília, Daiara investiga els drets a la memòria i a la veritat dels pobles indígenes. Com a activista, ha participat en esdeveniments internacionals importants i va ser coordinadora de la ràdio Yandê. Actualment, està representada per la galeria Millian i continua amb el seu potent treball artístic i polític.

A la intersecció entre cinema i literatura, el documental *A Queda do Céu*, [16] dirigit per Eryk Rocha i Gabriela Carneiro da Cunha, mostra Davi Kopenawa i el poble ianomami assenyalen el fet que els blancs, el poble de la mercaderia, són addictes a comprar i llençar. La mineria il·legal ha estat un problema a l'Amazònia des de l'inici de la colonització

europèa, però a partir de la dècada dels 80 va augmentar de manera exponencial a la regi3, la qual cosa va afectar directament els ianomamis, entre molts altres pobles nadius.

Tota aquesta interacci3 entre art i ciència indica que el que cal canviar és la manera com s'utilitza l'eina científica. No es tracta de fer ciència, sin3 de com fer-la.

La ciència es presenta com un camp polifacètic i contradictori, en què coexisteixen interessos i valors diversos i, de vegades, fins i tot oposats. D'una banda, hi ha científics totalment compromesos amb la preservaci3 de la vida, del medi ambient i del benestar social, que busquen solucions ecol3giques, sostenibles i ètiques als reptes contemporanis. De l'altra, hi ha científics que es posen al servei dels interessos econ3mics de les grans corporacions, de manera que permeten que el capital influeixi en la direcci3 de la recerca i en l'aplicaci3 dels resultats per aconseguir l'acumulaci3 de capital a qualsevol preu.

Jaider Esbell era un artista indígena macuxi, que va denunciar les injustícies contra els pobles indígenes. El seu suïcidi el 2021 es pot entendre com «una metàfora enigmàtica de la mort de més de 700.000 éssers humans durant la pandèmia» en paraules del poeta Marcelo Ariel

Si hi ha científics valents que lluiten per mesurar i mitigar els impactes del desenvolupament capitalista sobre l'Amaz3nia, també hi ha científics sense escrúpols o poc conscients que desenvolupen nous pesticides i noves formes d'extracci3 minera a la regi3. Aquesta dicotomia no és nova, però es fa cada cop més evident a mesura que les qüestions ambientals i de salut ocupen un lloc central en els debats globals.

En aquest context, s'accentua la necessitat creixent de «confluència de coneixements», parafrazejant l'etern Nêgo Bispo dos Santos. La ciència universitària s'enfronta al repte d'integrar diferents formes de coneixement, tant acadèmiques com no acadèmiques. Els coneixements tradicionals, com ara la medicina indígena, constitueixen una font molt valuosa de sabers i pràctiques que han demostrat la seva eficàcia al llarg dels segles, especialment pel que fa a la cura del cos i del medi ambient. No obstant aix3, en l'escenari actual, hi ha una autèntica cursa perquè les pràctiques científiques contemporànies s'apropriïn d'aquests coneixements originaris, sobretot en l'àmbit de la medicina. [17]

L'interès creixent per les medicines indígenes reflecteix la recerca de solucions alternatives en un món cada vegada més saturat de tecnologies i tractaments convencionals. Sovint, aquestes pràctiques són idealitzades, com si fossin la clau per recuperar un equilibri perdut. No obstant aix3, en apropar-se als coneixements indígenes, és essencial adoptar una actitud de respecte, igualtat i diàleg genuí, en què el coneixement científic pugui coexistir i dialogar amb els coneixements tradicionals, i generar un marc col·laboratiu que, en lloc d'enfrontar-los, els articuli de manera complementària.

Plàstic? A tot arreu. De Manaus a les platges assolellades d'Eivissa. Consum i residus: la nostra manera de viure. Mediocritat infinita de simis capitalistes narcisistes.

Seguim el camí correcte, al costat de la natura.

REFERÈNCIES I NOTES

- 1 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 2 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 3 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 4 — Morgan, j. s. et al. (2023). «Intentional creation of carbon-rich dark earth soils in the Amazon». *Sci. Adv.*, vol. 9.
- 5 — López-Hernández, MA.. (2004). *Encuentros en los senderos de Abya Yala* [s. d.]. Quito: Editorial Abya Yala.
- 6 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 7 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 8 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 9 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 10 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 11 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 12 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 13 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 14 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 15 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 16 — Per a més informació, podeu consultar l'[enllaç](#)
- 17 — Omágua-kambeba, a.; Labate, b. c.; Ribeiro, s. (2023). «Psychedelic science and Indigenous shamanism: an urgent dialogue». *Nature Mental Health*, vol. 1, núm. 11, p. 815-816.

Luiza Mugnol-Ugarte

Luiza Mugnol-Ugarte és una neurocientífica brasilera multiracial. Té un màster en Ciències Biològiques i Neurociència per la Universitat Federal de Rio Grande do Sul (UFRGS) i un doctorat en Ciències Mèdiques i Neurociència de l'Institut d'Or d'Investigació i Educació (IDOR-RJ). Les seves principals àrees d'interès són l'estudi de la neurociència, la psicodèlia, l'empatia i la generositat. Actualment, coordina un projecte sobre LSD i sinestèsia a la Universitat Federal de Rio Grande do Norte com a investigadora postdoctoral.

Sidarta Tollendal Ribeiro

Sidarta Tollendal Ribeiro és professor de neurociència i un dels fundadors de l'Institut del Cervell de la Universitat Federal de Rio Grande do Norte. Llicenciat en Biologia, té un màster en Biofísica i és doctor en Comportament Animal. També és autor de més de 100 articles científics i 6 llibres, entre els quals destaca *The Oracle of Night*. Actualment, és col·laborador habitual del web Sumauma: journalism from the center of the world.